COL·LABORACIÓ

ROMÀNIC DEL VALLESPIR. SANTA MARIA D'ARLES

En el Vallespir hi trobem aquest monestir, que és la fundació de data més antiga a Catalunya i que perdurà fins a la Revolució Francesa. R. d'Abadal (1), en escriure sobre l'origen del monestir, exposa que "ignorem el moment precís en què fou fundat el monestir, per bé que és probable que es tractés del final del segle VIII i posterior al pas de la regió gironina a la dominació carolíngia; de tota manera sembla ésser l'únic monestir català que obtingué un precepte de Carlemany; és així mateix l'únic que figura a la llista dels monestirs reials dreçada el 817; són dues circumstàncies que en garanteixen l'antiguitat".

Coneixem el Precepte atorgat per l'emperador Lluís el Piatòs l'any 821 (17 de setembre del 820 segons Abadal), a petició de l'abat "Castellanus" del monestir de "Santae Mariae in Valle que dicitur Asperia". Indica que ell, amb els seus germans, el varen construir en un edifici antic, així com que en terrenys erms construïren les cel.les "Ecclesiam Sancti Petri in Arulas (St Pere de Riuferrer). Ecclesiam Sancti Iohannis in Riardo (St Joan de Reart), et Ecclesiam Sancti Iuliani super Buciacum rivolum (St Julià de Bussacs)". Entre les gràcies atorgades destacarem: que el monestir i les seves possessions queden sota la seva protecció i que es regeixen per la regla de St Benet i que tenen llicència per elegir els abats (document datat en el palau de Vern) (2).

Un altre Privilegi fou atorgat pel rei Carles el Calb a petició de l'abat Resecindus, de Santa Maria, en data de 25 de juny del 844. És redactat en termes semblants a l'anterior però afegint, a més, com a pertanyent al monestir, "Ecclesia Sancti Martini ad ipsas Felonicas in via quae discurrit ad ipsas Clusas (Sant Martí de Fenollar)" (3).

Molt aclaridora, per a la història del monestir, és la carta dirigida per Hilpericus, abat del monestir de Santa Maria, al rei Carles el Calb, el 869, demanant protecció pel monestir ja que els Normands l'havien arruïnat (4). En aquesta carta es diu: "que venint un home fidel a Déu, de la part d'Hispaniae, anomenat Castellanus Abat, i arribant a uns admirables banys hi va edificar un sant cenobi". Evidentment es tracta dels banys romans (Arulae) o Thermes que avui tenen el nom de Amélie-les Bains. La resposta degué ser un altre Precepte, atorgat pel rei Carles l'any 869 (és datat el "VII de les Kalendas Martii, Indictione II, anno XXVIII regnante Jarolo glor. Rege") a l'anterior abat i en el qual s'afegeixen altres possessions del monestir.

Altres Preceptes són el del rei Lluís el Tartamut, de l'any 878, i la confirmació dels béns del monestir feta per Carloman, fill de l'anterior, l'any 881; del 968 és una butlla del papa Joan XIII a favor del monestir i una altra del papa Sergi, del 1101 (5).

El monestir abandonà el seu antic emplaçament dels Banys d'Arles, edificant el nou cenobi al costat del riu Tec, en la confluència amb el seu afluent, el Riuferrer (Rivoferrario), en territori pertanyent al monestir des dels primers temps. A l'entorn del cenobi es va formar la població d'Arles del Tec. Segons Pere Ponsich (6) el trasllat començà en temps de l'abat Sunifred, nomenat abat el 881 i mort a les primeries del 891. Sunifred era fill de Sunifred I, comte d'Urgell i de Cerdanya i eren germans seus Miró I, Raduls i Guifré el Pilós. No obstant, no tenim cap notícia de la nova església fins el 934 (7).

Un fet important pel monestir fou l'arribada de les relíquies dels sants cossos d'Abdó i Senén, transportats des de Roma per l'abat Arnuls, entre els anys 957 i 968.

La primera consagració coneguda de l'església és del 1046, en temps de l'abat Bonfilio II, i fou feta per l'arquebisbe de Narbona Wifredus, juntament amb els bisbes d'Elna i Carcassona i amb assistència del comte de Besalú (8). La segona consagració tingué lloc l'any 1157, essent abat Raimond I, i hi assistiren l'arquebisbe de Narbona i els bisbes d'Elna, Girona Vic i Barcelona (9).

Després d'una època ascendent esdevingué la crisi que originà l'adscripció dels monestirs catalans a altres de França i així el comte Bernat de Besalú, el 1078, va subjectar el monestir d'Arles, juntament amb el de Camprodon i Sant Pau de Vallosa, al de Cluni, representat per l'abat de Moissac (10), de la qual casa religiosa va dependre fins a la unió amb la Seu d'Elna, el 1722. L'abadia fou secularitzada durant la Revolució Francesa i l'església esdevingué la parroquial.

Del monestir en resten, actualment, el conjunt de l'església amb la fortificació de la seva part est, formada per dues torres quadrades unides per un llenç de muralla, i el claustre amb el seu entorn (sala capitular i palau abacial).

L'ESGLÉSIA.— L'edifici actual és el resultat d'una sèrie d'intervencions que durant el transcurs dels segles modelaren la construcció. Per això la seva interpretació es fa difícil i s'han de tenir en compte les següents qüestions: a) les dues consagracions anteriorment citades (1046 i 1157), és a dir, dos estats diferents de la construcció, b) l'existència, a la basílica de tres naus, de dues capçaleres triabsidals, la principal a ponent i la més primitiva a llevant, amb la porta d'entrada actual a l'església procedent de l'exterior, i c) si el trasllat del monestir es produí entre el 881 i el 891 hi havia d'haver un altre edifici abans de la consagració del 1046.

Marcel Durliat (11), en el seu estudi sobre el monestir, dóna una explicació molt adequada a la primera qüestió, la qual resumim a continuació: 1) segle XI. L'edifici de l'església era el d'una basílica, en la qual les tres naus eren cobertes amb un embigat de fusta i no existien altres voltes que les de l'àbsis i el tram del presbiteri (oest). Pilastres rectangulars suportaven les grans arcades entre les naus i la nau central era il.luminada directament per mitjà de finestres situades a la part superior dels seus murs. Església consagrada el 1046. 2) segle XII. Es construïren les voltes de les naus: la nau central i la col.lateral sud amb volta de canó un xic apuntada, sense arcs torals, i la col.lateral nord amb volta de canó sobre arcs torals (potser seria més antiga). Es pot constatar que les voltes de les naus laterals són massa baixes per contrarestar l'empenta de la volta central. Per això es varen reforçar els suports de la nau central, doblant a l'interior les pilastres primitives, i es construïren noves arcades laterals sobre les antigues, conservant-se les finestres superiors perllongant l'obertura a través de la volta. Aquesta seria l'església consagrada el 1157.

Ens queden les qüestions b i c per resoldre. Una hipòtesi que inclouria totes dues seria la següent: 1) considerar que els tres absis de la part de llevant són restes de la *primitiva església del segle X.* La norma en la construcció d'una església era començar-la per l'absis de manera que es trobés orientat a llevant. 2) el fet que l'absis central és situat sobre un replà a mitja altura, sobre el portal d'entrada. Es podria explicar recordant que les relíquies dels sants Abdó i Senén foren portades al monestir entre el 957 i el 968, i que hi havia altres esglésies de capçalera de dos pisos oberts a la nau, en l'inferior les relíquies dels sants i en el superior l'altar principal. Només cal citar l'exemple proper de l'abadia de St Guillem le Desert, en la qual les relíquies de Sant Guillem eren dins d'un sepulcre situat en el pis baix de l'absis de la primera església; en la segona es convertí en cripta per elevació del terra de la nau (12). Possiblement el sepulcre paleocristià (segle V) dipositat actualment a l'entrada de l'església hauria contingut les relíquies dels sants, i estaria situat enfront del portal actual, que seria obert posteriorment. En l'acta de consagració de l'any 1157 consta que, a més dels tres altars principals, foren consagrats els tres de la façana de llevant i el central, amb l'advocació de Sant Miquel. Això suposaria que les relíquies dels sants ja haurien estat dipositades a la capella de la nau central nord, propera al portal, on es troben actualment. Recentment (1953), amb motiu de la restauració de l'orgue situat al replà de

l'absis central de llevant, foren descobertes unes pintures romàniques importants (Pantocràtor, Tetramorf, Arcàngels i inscripcions) (13), que avalarien l'altar com a principal.

FAÇANA DE LLEVANT.– A l'exterior és un mur pla format per carreus petits, sense polir en la base, i en general allargassats. Aquest mur mostra, a la part inferior, el portal, i a sobre una renglera de 10 finestres cegues, molt grans, d'arc de mig punt, sense decoració. Quatre de les finestres, en grups de dos, corresponen a la nau central, i entre elles, al mig, hi ha una finestra molt petita, oberta a l'interior de l'absis central. Les altres es disposen en un grup de tres per cada una de les naus laterals (la central ha estat oberta). La finestra petita central, d'arc de mig punt, és decorada en tot el seu voltant, per una combinació de palmetes i florons encerclats en un entrellaçat vegetal i, a la base, per una flor oberta vista pel damunt, a cada costat d'una tija serpentiforme de la qual surten palmetes.

El mur de la façana continua en la part corresponent a la nau central, decorat per una galeria cega formada per set arcades de mig punt sobre capitells esculpits i columnes cilíndriques. En una de les columnes indica Montsalvatge (14) que hi ha gravada la inscripció següent: AMELIUS MAURELLUS MONACUS, CLODESINDVS PRESBITER QVI HOC FECERUNT; llàstima que no sabem quan visqueren el monjo i el prevere que construïren aquesta façana. Actualment les arcades 1, 5 i 7 són obertes i donen llum a la nau. Finalment, el tot acaba en un frontó triangular que ha estat modificat al llarg del temps, com ens demostra la decoració, que comença amb dos arquets llombards entre lesenes i la seva continuació és llisa entre les lesenes següents.

PORTAL.– D'obertura rectangular, té muntants formats per carreus grans i una llinda d'un sol bloc de granit que mostra el gravat d'una creu entre les lletres alfa i omega, amb una A a cada costat. Els muntants continuen en un arc de carreus com si es tractés d'una arquivolta. Aquest arc és envoltat per un guardapols, decorat en bizell per un fris de palmetes acabant sobre mènsules, decorades cadascuna d'elles amb un quadrúpede (simiot?) que menja un home. En el centre del timpà hi ha incrustada una creu grega esculpida en baix relleu, amb el Crist en majestat dins d'una màndorla, entre quatre medallons, representant el tetramorf. Segons Durliat (11) potser reprodueix una d'aquelles creus d'orfebreria que es posaven damunt l'altar. Així podem reconèixer els claus que fixaven els medallons a la fusta, base de la creu. L'estil, si bé més evolucionat que el de la llinda de Sant Genís les Fonts (1020-1021), s'inspira en ell, i es pot observar, per exemple, que el Crist conserva la cara allargada i la cabellera partida per una ratlla al mig, i també els mateixos plecs del vestit. El poc relleu de l'escultura es podria assimilar al treball sobre ivori.

Al costat esquerre del portal, on hi ha el sepulcre paleocristià, s'hi troba, incrustat verticalment a la paret, un altre monument funerari en forma de creu llatina. Es tracta del noble Guillem Gaucela de Tellet, tal com indica la inscripció (14).

En la façana de ponent sobresurt l'absis central (dels tres existents), decorat, sota la cornisa, per una sèrie de grups de dos arquets entre lesenes. Alternades dins els grups anteriors donen llum a l'interior tres finestres d'arc semicircular, bastant grans, de doble esqueixada i abotzinades.

CAMPANAR.– A la part nord de l'església i recolzat sobre el mur, prop dels absis, hi ha un gran i poderós campanar de base quadrada. En cadascuna de les cares dels diferents pisos s'hi mostren grans finestres d'arc de mig punt i muntants rectilinis, sense cap tipus de decoració. La successió de grups de finestres en cada pis, començant per l'inferior, és 2-2-3-3-2.

CLAUSTRE.– Recolzat en el mur sud de l'església, amb accés a través d'aquesta, trobem el claustre. Les seves quatre galeries formen un quadrilàter irregular amb cobertes d'una senzilla teulada i obertes al pati interior per una successió d'arcades apuntades que recolzen damunt columnetes geminades. Els capitells mostren la influència del Cister, tots semblants, amb un dibuix

de fullatge estilitzat i àbac sobresortint. Contrasta aquest primer gòtic per la seva lleugeresa en suprimir els pilars intermedis i dissenyar columnes més primes i esveltes. La construcció del claustre és atribuïda a l'abat Raimond Desbach (1261-1303), tal com s'indica en una inscripció existent en l'església, i per tant és de la segona meitat del segle XIII.

Antoni Estapé i Ferrer

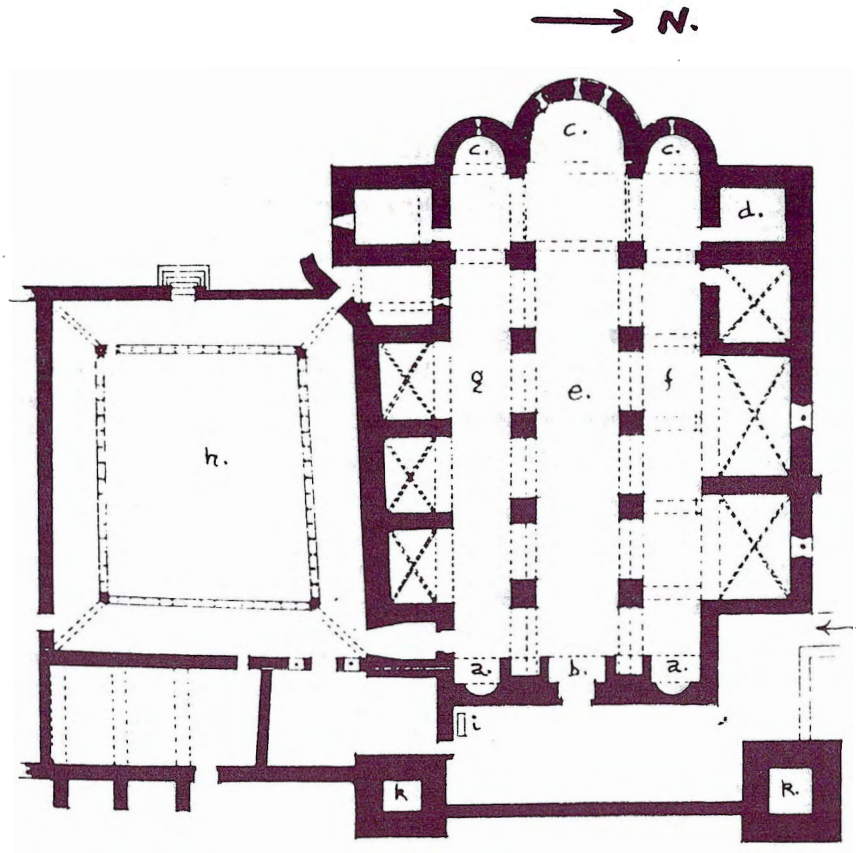

Santa Maria d'arles del Tec

a.- Absidioles. (Est)
b.- Absis sobre tribuna
c.- Absis. (Oest)
d.- Torre-campanar
e.- Nau central
f.- Nau lateral, (Volta canó)
g.- Nau lateral, (Volta apuntada)
h.- Claustre
i.- Santa Tomba
k.- Torres muralla

Notes

1) R. d'Abadal: "El domini carolingi a Catalunya", a: Catalunya Carolíngia, Vol. I, 1986, pàg. 251.
2) R. d'Abadal: "Els diplomes carolingis a Catalunya", a: Catalunya Carolíngia, Vol. II, 1986, pàg. 24.
3) R. d'Abadal: "Els diplomes carolingis a Catalunya", a: Catalunya Carolíngia, Vol. II, 1986, pàg. 30 i seg.
4) F. Montsalvatge: "Noticias Históricas", tom. VII, apèndix 4.
5) F. Montsalvatge: "Noticias Históricas", tom VII, apèndixs 11 i 16.
6) Pere Ponsich: "Gran Geografia Comarcal de Catalunya", 1a edició, tom. 15, pàg. 416.
7) Antoni Pladevall: "Els monestirs catalans", pàgs. 34, 36, 40, 41.
8) F. Montsalvatge: "Noticias Históricas", tom VII, apèndix 20.
9) F. Montsalvatge: "Noticias Históricas", tom VII, apèndix 25.
10) F. Montsalvatge: "Noticias Históricas", tom VIII, pàg. 33-43 i tom VI, apèndix 10.
11) Marcel Durliat: "Roussillon Roman". Zodiaque, pàgs. 80-81.
12) Robert Saint-Jean: "Languedoc Roman". Zodiaque, pàgs. 79, 89.
13) Pere Ponsich: "Gran Geografia Comarcal de Catalunya", tom. 15, pàgs. 58.
14) F. Montsalvatge: "Noticias Históricas", tom. VII, pàg. 10.

BIBLIOGRAFIA

Arquitectura Religiosa Romànica de la Comarca d'Anoia.— Unió Excursionista de Catalunya. Arxiu Romànic de la UEC de Sants.— Barcelona, 1994.— 24 pàgs. amb 8 fotografies

Catàleg de les 82 esglésies d'aquesta comarca, fotografiades per Eliseu Peidró, exposades a la UEC de Sants amb motiu d'oficialitzar-se el nom d'Arxiu Romànic. Aquest catàleg està dividit en tres parts: una primera és un llistat —índex— d'aquestes 82 esglésies amb les advocacions, topònimis, municipi, estat de conservació de l'edifici i utilització canònica actual i data de la seva fundació o primer esment documental. La segona part és una breu notícia històrica de les esglésies, així com la seva situació geogràfica. La tercera part és un llistat de 33 esglésies "que probablement contenen elements romànics", i veurem que per la seva advocació i característiques jurídiques i religioses la majoria són d'origen romànic, tot i que conserven cap mena de resta arquitectònica romànica —o en conserven poques—, però sí informació documental. S'han publicat set fotografies de les esglésies exposades i una fotografia de la Mare de Déu de la Llet de la Pobla de Claramunt. Potser hem trobat a mancar, al segon apartat, una breu referència al nombre i les característiques de les fotografies fetes a cada una de les esglésies.

Felicitem l'Arxiu Romànic, el seu creador i animador, Eliseu Peidró, i els seus col.laboradors, per la tasca feta, i els animem a continuar ampliant i millorant en tot moment la recollida d'aquesta valuosa informació fotogràfica.

Joan-F. Cabestany i Fort